

БОРИВОЈЕ АДАШЕВИЋ

ФРАГМЕНТИ О СМРТИ: СИМЕОН ГРАС

У овом свету, у којем се политика уплиће у сваки човеков гест, а животом заједнице доминира тежња за тлачењем слабијег, комад трагичне људске судбине који следи и који на широким леђима чињеница носи тзв. *Histoire vraie*, истинита прича, готово да делује уобичајено. Ако се вектори судбине, времена и људске наде једног дана поново буду укрестили на начин разумљив некаквој сили вишој од човечје, можда ће блага, полуслана вода подно планине Врмац, измешана попут вода Посејдонових с водама Стикса, Ахеронта или Лете, с водама *слајким као смрт*, на бококторски гат избацити тело Симеона Граса, стармало, али спремно за нови животни круг, овог пута не *circulus vitiosus*, но круг посве људски. Његовог имена нема у послератним енциклопедијама, у одредницама посвећеним развоју државе, нема га у попису значајних грађана земље која, након Другог светског рата, грозничаво трага за својим именом, Симеон Грас се не помиње ни у Аналима Удружења правника, до ли једино на пожутелим страницама новинских издања из септембра 1951. На тим се страницама, већ избледелог оловног отиска, противуречно преплићу пољска марка пиштоља с једним црногорским топонимом и у некој библијској, старозаветној помешаности учесника ове трагедије у својој ординарној верзији, име оног који ће у очима света тек постати убицом с именима што намерних што ненамерних жртава те драме достојне светских позорница. Кад се крв људска помеша са сланом водом бременитом сенима згаслих живота морнара и морнарских *невјесџа* утеклих за њима у исту ту воду што горчи, добија се, ако је веровати упућенима, есенција каквом се напајао дух сваког детета одгајаног у Југоисточној Европи, међу *свињама са Исџока*, како је то неко, не

баш опакнут талентом, написао у западној варијанти овог континента. Људска судбина је истовремено тамница и вечити сан о слободи, док ствари трајања ни у једном свом чину нису огољене до простоте, како би то можда сагледао неки добростојећи литерани пастир, па први степен на скали ове трагичне риме, риме у значењу стиха (стихова) големе песме људског постојања, почиње тамо где се један живот завршава, под оловним зрнима пиштоља марке *Vis*, те предратне пољске варијанте Бога Оца Саваота, кадре да одузме оно што се ни злим удесом не узима одвећ лако, што и не припада човеку, него једино Творцу, нашем Оцу на Небесима. Јер, онај који даје, тај и узима, а свака се људска интервенција ту кажњава горким патњама ближњих, јединих који су кадри преузимати наше грехе у часу кад одступимо од ковчега. Куда год човек на овом свету газио својим несигурним кораком, докле год се шириле концентричне кружнице његовог утицаја, задах злочина и блутови укус накнадне правде прате га у стопу, док одрази кривоклетника у огледалима на њега кезе своје натруле зубе. Древна је истина да је запитаност над смрћу један од ослонаца живота, а страх од погурене сенке косца под кукуљицом покретач врлина и мана хуманоида у свим временима подједнако, ма где да се он налазио. Погледајмо зато. Претворена већ у саму мисао, у лепрозни страх од себе саме, сенка Симеона Граса догегала се до нас једне влажне фебруарске зоре, кроз позни снег начете зиме као кроз какво адско блато и залупала на врата ове приче као на врата сигурног дома, тек да се на тренутак згреје од мртве хлади заборавља што хрупти светом с *о*не стране. На *к*ам Симеона Граса, овим, струк камелија ставља и наша смртна рука.

§

Путање судбине, кадре да испреплићу линије живота људи на супротним странама света и да развезу наизглед неразвезиве чворове, очигледно су се поиграле с двојицом актера наше повести, спајајући их у политички савез. Година је 1951; информбировске шкуре већ су забрадиле прозоре гвозденим перима, под капијама и даље одводе људе, а пуцњеви и пасји лавез одјекују, мешајући се у ноћима с ломљавом стакла и запомагањем жена. Труптање корака, метални звук затварача који пушчано тане спроводи у цев, пијани занос победника што левитирају на опасној граници између праведности и тираније, речју, вака у којем бити неистомишљеником истовремено означава и бити непријатељем. Место: Београд. Актери: Симеон Грас и Павле Лабан.

Историја и метафизика

У которским списима из XIV и XV века забележена су сведочанства о привредницима Понтију Грасу и Илији Лабану, чији је многи перпер допао српске и млетачке сребром перважене чиније, а бисаге караванлија, дворских снадбевача морском рибом и трговаца свилом и сољу, од Дубровника до Приштине, многостручиле њихов иметак даван искључиво под интерес. Марко Новак, најугледнији међу которским ковачима мачева каљених и у крви косовског боја, узимао је од ових привредника на зајам позамашне суме намењене куповини челика. Један нарочит *engagement* из тог времена носи са собом извесну дозу књижевне аберације. Актер ове *notatio* је Богоје Лединац, у Његушима и Копиту познат под надимком Виноносац, који је Грасова и Лабанова бурад вина запрегом теглио у Прилеп, обласном српском краљу Марку Мрњавчевићу, што ће у слави свог имена остати упамћен као Марко Краљевић, па ће по свему бити тако да је – док *Марко њије уз Рамазан вино и њола њије, њола Шарцу даје* – понека од тих *кајница*, из Грасова и Лабанова бурета, безименом певачу канута и руком Богоја Лединца. Но, вратимо се свету незаштићеном иронијским отклоном.

Свака људска егзистенција има праволинијски карактер. На том путу, крећући се ка свом крају, права људског живота иде светлом и тамном страном, од дела ка недељу. Непријатељице свести о Божјем свеприсуству, егзактне науке су у модерном времену највећма промениле ракурс, капитулиравши пред закључком да је свет истовремено апсолутно *све* и несхватљиво *ништина*, а човек у чуду свог постојања заправо кабао воде начас везане ледом и не више од тога. Свака људска љубав има почетак и крај, док њена права завршава тамо где и почиње, у претчестици у којој још увек нема ничега и из које ће се, небески час касније, родити нови чин, нови облик живота, идеје, стања, осећања. Човек има свој усуд, своју праву, фамилије, задруге, родови и племена своје пак, а свет сâм, државе у њему, политички системи, читав механизам по којем друштво постаје и траје – све то има свој праволинијски след и пролаз од почетка ка крају, од претчестице ка претчестици, ка новом настанку и обнављању енергије живота. У том руху одевене, судбине породица Грас и Лабан имају своју логичну еволуцију. У времену, капитал смењује идеологија, идеологију капитал и ништа се на тој стази не мења под капом небеса. Ту негде и настаје доживљај људске егзистенције као *њо̀грешно̀ кру̀га*, јер права која иде нејасно у даљину у једној својој тачки сече управо тачку новог настанка, налик или истоветну оној из које је кренула. Оно, дакле, што стоји на зачетку фамилија Грас

и Лабан, неће стајати на средини њиховог пута, али ће се, као чеховљевски пиштољ с почетка позоришног комада, поново наћи у рукама судбине, трен пре васкрснућа новог почетка. Ороз ће дакле опет бити притиснут, на овај или онај начин, и капитал ће још једанпут сменити идеологију.

Лице и наличје

Чулним, готово дечачким лицем Симеона Граса доминира изразито мушки нос, оштро савијене кости и очи у морској темперни. Карактера наклоњеног идеализму, дубоко укоревеног у тлу и духовном окружењу из којег је потекао, верује у сутрашњи дан као у зору новог света. Јуриста, друга година, Београд. Нова земља, нова станица, тмурно доба сумњи и издаје до јуче светих идеала. Низак растом. Тамних већа и косе. Пуне усне једва приметно подрхтавају по ћуди неке унутрашње борбе. Убојитим аргументом скоројевића и мистика, душом загладан Которанин у небосклон Трећег Рима. Племка имућне лозе Грас. Терет историје и капитала у времену голог пролетеријата. Вољен међу девојкама и склон им. Врела мушка крв поднебља морепловаца, заводника, педераста и арлекина. Одан пријатељ и син, но непредвидивих намера. Одличан на карти. Ведар духом и наклоњен хумору. Често, приповедач анегдота. Галиот. *Шјор Лука, јесће ли се ѿо ѿовридили кад сѿће скочили с ѿоњесѿре ѿосје Ане?* Итд.

Новчић окренут с друге стране лица, тмурна сенка оштро срезаних линија што се усецају под контуре орловског носа. Павле Лабан. Грешно дете Марса, очију из којих поглед стриже попут сечива маказа, оштрусни сејач семена речника задојеног језиком идеолошких портатива, мисли сведене на апсолутно *за* и беспоговорно *проишв*, одлуке која *никад не брещи*. Средњег раста. Масне, подуже косе. Обрва што штрче на пегавом козјем лицу. Риђ као *diavolo*. Очију боје у уљу каљеног челика. Столивланин. Студент друге године машинства у Београду. Фанатични стаљиниста, уверен да је човек само зупчаник у моћном механизму власти. Одрод поголеле лозе Лабанових. Превртљив и насилан према женама. Без смисла за хумор. Често, ухода и цинкарош. Склон кафанској тучи. Лак на пиштољу који вешто скрива под левом бутином, а потеже десном руком кроз шлиц панталона.

Савез

Симеон Грас и Павле Лабан договорили су се једне ране септембарске зоре, након целоноћног изношења аргумената и контрааргумената, након *за* и *проишв* живота на који су обојица полагали право, а који им се, у релацијама *оних* *ѿодина*, чинио

неиздрживим, да ће границу прећи у тачки раздвајања Црне Горе и Албаније, те да ће то учинити *ноџу уз ноџу*. Реч је пала, а кад једном бејаше изговорена, није је више било могуће зауздати и комплот је био склопљен, саучесништво и издаја за једну страну, на којој је суверено стајала држава са својим апаратом силе, а спасење и слобода за другу, на којој су се налазила двојица пријатеља идентичних уверења. Зајапурени и знојави, загледани у мутну прекретничку зору својих живота, прижељкиваће мирну московску луку у благим режњевима јесени: бели руски чај се кува у блиставом челичном самовару, комад црног хлеба намазан кавијаром, чаша вотке и цигарете омамљујућег мириса из дипломатског депоа. У част ових проћерданих судбина и оног што се често чини обманом, а што познајемо под именом *људске љавичности*, видим их још како стоје на средини собе, усана помодрих од узвикивања идеолошких вјерују, посматрам их како, попут младих паса, дрхтуре пред првом егзистенцијалном борбом свог историјскополитичког усуда. Заслепљеност идеалима изнова исцртава њихова лица, издвајајући их из глине живота и чинећи њихове судбине оделитим форматима у развоју нашег света. Чувши, може бити, негде дубоко у себи, у срцу свог пророчког уха, јерихонски лелек трубаља ил' вавилонски шкргут зидова што се почињу рушити, обигравши једним погледом у исти пар прошлост и будућност, Симеон Грас стоји на средини собе, као на средини хајдучке земуннице, пропет на некакав треножац, који је током ноћи служио истовремено и као одмориште и као говорница на којој и за којом су двојица пријатеља претресала увелико претресену идеолошку сламу тог људским ранама урешеног времена; рука Симеонова је високо подигнута, с прстом упереним у пожутели строп, што је у тај час изигравао небо чисте политичке и моралне апстракције, на челу су му избиле крупне грашке зноја, глас прозукао од дувана и урлања подједнако. Павле Лабан стоји наспрам свог пријатеља упирући му кажипрст у груди и подрхтавајући од жучи, у гласу колико и у телу. Који трен доцније све ће замрети. Стиснувши болне капке, испод којих су се и даље колутале њихове зажарене очи, сабеседници могу видети, ваљда негде у врелој будућности испуњеној крвљу што липти из зинулих рана револуционара, како свиће јутро једног праведнијег света, јасније и сунчаније него оно у ком су се обрели након напорне распре, као што – слухом у којем тињаху пароле и халуцинантни поклич бораца – могу чути прве тактове света у ком су се истински налазили. У цвркуту птица и хуку тек пробуђене београдске улице, негде на Воздовцу или Неимару, завереници ће пружити један другом руку и отићи на куру преко потребног сна.

Пушовање у Боку Котворску

Шта су двојица пријатеља сањала свакако да не можемо сазнати, али да су се из окрепљујућих снова пробудили посве другачији, ипак можемо наслутити, следећи сазнања о даљем току догађаја. То да је један од двојице завереника остао доследан својој одлуци, назубивши ожиљак у телу свог властитог усуда као у вратуљку мекане луле или у дрвеној кости дршке пиштоља руком усекавши *рецу*, тај сабласни симбол одузимања људског живота, док је другом заверенику *друга мелодија зундала у глрави* – на изврстан начин је очекиван обрт и непроменљива логика међуљудских односа. У Боку Котворску савезници ће отпутовати већ у зору наредног дана, камионом за превоз животињских изнутрица за новообновљену фабрику сапуна. У кипућим металним кацама, из којих ће заударати по паклу распадања, превртаће се длакаве свињске уши, одрани овнујски репови и бурази зајаловљених крава са фарми пољопривредног добра надомак Београда, док ће припити камионџија, једну за другом, наизменично певати пучке песме љубавне и ратне тематике. У кабини сапутници неће расправљати о политици и на помен те теме вешто ће окретати причу ка некој другој страни. Кад камион на путу наиђе на препреку, потрес каросерије изазиваће опомињуће смрадне таласе ткива у распадању, увелико спрема ђуди обртања изнутрица у металним посудама, а путници ће, готово весело, узвикивати имена животиња које су у том часу њухом препознали. Надомак Котора двојица путника ће напустити возило.

Крајња сјанка

Запутивши се ка усидреној *цкун* Лабанових, где су без поздрава са породицама намеравали дочекати још увек далеку поноћ, двојица завереника прођоше друмовима својих живота подједнако замишљени. Сваки камен омалених места што су се кривуљом, једно крај другог, котвила уз море, бејаше им добро познат, те им је по свој прилици и пут ишао дубљим газом кроз немирне мисли но кроз реални свет. Посве ће бити тако да су се опраштали од својих дотадашњих живота, сваки према својој мери, удубљени у варљива сећања као у валовито и већма захладнело море. Шта су могли наћи у тим лаким рукацима, тек изнесеним из детињства? Комад заталасане беле креветске плахте што вијори на прозору куће тик уз море? Бело прслуче неке рођаке на ноћном сточићу у спаваћој соби, у крај кревета и обрис њених пуначких груди на набораној спаваћници? Лица мајки, очева, школских другова, старих капетана потопљених бродова што лагано труле натапани лозовом ракијом? Слику *Госпе од Шкрпјела*, што нестаје у орозу

уздиглог морског таласа? Мирис слузи у распрелим љуштурама кестенова попалих по тлу козје стазе Горњег Столива? Кржаве слике рата и распадања света из којег су изникли? Одласке у Подгорицу о *Дану усџанка*? Киселе плодове дивљих наранџи поред пута што се пење уз брдо? Кише које липте с јесени као просуте из цистерни за сакупљање кишнице и буре које опустеле понте и мола чине још сабласније празним? Јутра проведена код родбине у големом цетињском снегу, кад се кроз сметове копају тунели као кроз планину и призоре двојице мршавих дуговратих дечака што иду у школу обучени у исти капут (*а*), њихових до голе коже ошишаних глава, по свему налик главама робијаша, са видљивим ожилцима од чешања, услед вашљивости (*б*)? Жеђ, глад и жегу у кршу црногорских села? Занос и свеопште славље у поздрав пристиглој слободи? Веру која је слепа и наду која је врела толико да се о њу можеш опржити?

Мистериозни злочин

Мистерија, или оно што се на страницама штампе назива тако, оличена је у телу младог човека што лежи на понти Доњег Столива, изрешетаном пиштољским мецима. На телу које почиња на усиреној крвавој локви као на листу новина раскрыљеном испод комада воловског срца, назире се тек обриси некадашње човеколикости. В. Б., которски *ориђинал*, коцкар и *лумјенпролетер*, како ће сам себи од милоште тепати, у збиљи врдалама, васбоговетни дан присутна на свим странама истовремено, попут Свемогућег Бога, препознаће у том тужном реликту младости свог негдашњег друга *по карџи*, Симеона Граса. Полиција ће брзо начинити записник. Новине, ни горке ни слатке, гудиће тек у млаку струну сензационализма: *жртџва усмрћена џицићољем пољске марке Вис, у месџу Доњи Сџолив, на око осам километџара од Коџора; за џочиниоцем се џрађа, уџврђујуђи истџовремено џорекло оружџа којим је џочињен злочин*. То је углавном све. Симеон Грас је пронађен мртав с прострелним ранама, док Павле Лабан бежаше нетрагом нестало.

Исџражњи џосџуџак

Историја полицијских истрага на просторима Балкана који насељавају потомци словенских племена, с више или мање вере у то, могла би бити сагледавана као историја заблуда и олако обављеног посла. Било како било, истражни органи су у случају убиства Симеона Граса располагали следећим материјалним доказима, од којих је даљи поступак могао кренути: зрна којима је жртва убијена, испалјена из пиштоља пољске марке *Вис*, пронађена у каменој

обзиди понте, недалеко од тела (1); име, презиме и низ биографских појединости од слабог, чак никаквог значаја за истрагу, узгред, без видљиве користи по ток ове приче (2); приближно време злочина: између поноћи и један час изјутра (3); име осумњиченог: Иво Кановић (4). Будући да су полицијске технике потраге за починиоцем злочина, у суштини, низ логичких вештина доведених до практичног учинка, ова истрага је, у лику првоосумњиченог, имала свој хитри *крешендо*, сасвим у складу са њиховом тежњом за ефикасношћу и са склоношћу ка пречацама. Онај ког полицијски истражитељи зову *починиоцем злочина*, Иво Кановић, правник бродоградилшта у Бијелој, да буде означен срамним жигом убице, имао је за то потребне предиспозиције. Полицијска логика је по свој прилици ишла трагом неколиких сазнања. Најпре, осумњичени је *добро* познавао жртву; потом, био је једини који у месту убиства поседује пиштољ наведене марке; на крају, а то бејаше пресудна чињеница у не баш дугом низу употребљивих, с убијеним се категорички разилазио у политичким гледиштима. Руководивши се таквом логиком, истрага није наложила балистичку анализу Кановићевог пиштоља. Судски органи су као отежавајућу околност узели и нестанак једног од двојице *завереника*, Павла Лабана, за кога је претпостављено да је убијен и да му је леш потопљен у море, како би били уклоњени сведоци и додатни докази у овом случају. Ту се базни део судског поглавља завршава. Првооптужени је добио двадесет година и по хитном поступку послат из притвора на издржавање казне.

Тамница

Сада следи годину дана проведених у затвору, у ком Иво Кановић, делећи ћелије са убицама, силоватељима и моралним наказама различите провенијенције, пролази тамничку голготу према давно утврђеној скали робијашница читавог људског космоса, идући од нуле ка јединици, од крпе којом се бришу ђонови ципела и чисти опогањени патос клозета, до достојанственика кога остављају на миру и који неминовношћу времена проведеног иза решетака постаје судија, светац, бард тамнички. Преживеће до данашњих дана једно његово писмо што ће га написати у транзитној ћелији затвора у Јусовачи, у тој *Проклејој авлији* црногорских хапсана, где *звук музике* утиснут у зидове зграде, негде у времену краља Николе Петровића, грозомори јаве даје blasphemично сазвучје, у којем ће писати о првој својој посети ћелији у којој у том тренутку тамнује, још у време своје *јуне гџрађанске невиносџи*, кад је као студент права имао задатак написати рад о тумачењу појма правде међу затвореницима. У том ће се писму, као

да исписује тужни биланс људске егзистенције и неку врсту свог властитог тестаментa, присетити речи поруке робијаша исписаних на зиду задужбине Јуса Мучина Крњића: *Овдје је, фебруара 1919, лежао и своје жиле пресекао Ђуро Пијер, борац проишв окупације Црне Горе.*

§

Кад се бејаше навршила година његовог тамновања, Иво Кановић умире у својој ћелији од срчане капи. Линија његовог живота довела га је тим чином до последње овоземаљске станице, након које се, ваљда, више не чују ни мрмор људских усана ни тајанствени шкрипут костију човечијег скелета. Међутим, чињеница Кановићеве смрти, у оваквом следу догађаја, не би била од пресудног интереса по нашу причу, била би то, штавише, још једна у низу лоше довршених повести о посрнулом животу непознатог човека потеклог из познатих крајева, да не бејаше акцентована другом смрћу, смрћу која се истовремено збила изван казаматских зидина, а чији је субјекат или објекат, гледано с различитих страна, била мајка Павла Лабана, завереника мистериозно несталог у ноћи извршеног злочина. Извесна аберација покренута њеном смрћу од великог је значаја, највише из тог разлога што је постала извориштем низа плодотворних сумњи у цео случај, сумњи које су се протегле безмало до наших дана. Историја смрти Симеона Граса добила је тиме трећу, последњу жртву, у некој волшебној игри трознака, тројства, тројке, отворивши тако празну страницу коју је ваљало испунити и за коју је, да се напише, било потребно читаве две деценије.

Епилог

Двадесет година након смрти Симеона Граса и загонетног нестанка Павла Лабана, у доба када се, с једне стране, скелети Иве Кановића и Лабанове мајке већ распадају, а с друге почињу дувати благи ветрови новог доба који, широм земље насељене јужнословенским пролетеријатом, доносе извесно освежење у виду привидне демократизације мишљења и *фракцијашива* унутар једине партије, повратници из земаља иза *звоздене завесе* пристижу, поново се заклињући на верност отаџбини без које су, у туђем свету, јели *џорку корицу хлеба*. Једна таква група повратника из Албаније донела је у мало приморско насеље у којем се далеке 1951. догодило свирепо убиство, а за њим и кратки низ повезаних смрти, вест о Павлу Лабану, који је још давних година, у неком избегличком логору у Албанији, потврдио да је из Црне

Горе пребегао након што је пиштољем убио свог пријатеља из младости и студентских дана у Београду, именован Симеон Грас, с којим се бејаше договорио да избегну из земље а овај потом одустао од бега. Истовремено с том вешћу, у Столиву стиже писмо, адресирано на родитељски дом Павла Лабана, у којем се он лично оглашава живим, признаје шта је учинио и распитује за судбине своје мајке и рођака у Црној Гори. Тада се покреће полицијска и судска машинерија која још једанпут отвара архиве и на светлост износи полураспадне фасцикле давно затвореног случаја, све у циљу накнадне правде што осећај задовољштине доноси свима сем жртвама, које то пребирање по костима и читање из утроба, може бити, посматрају са дна неког временског левка, једном за свагда равнодушне и на добро и на зло. Суд потом заседа и доноси ослобађајућу пресуду, рехабилитујући Иву Кановића за злочин који није починио, а Павла Лабана, на основу признања изреченог у писму и поверовавши изјавама *часних сведока*, одређује као виновника злочина. Међутим, ледени мир с којим је чекао пуне две деценије да од себе да гласа и призна учињено, као и зачуђујућа чињеница да у време првобитне истраге суд није наложио балистичко вештачење Кановићевог пиштоља, остају да лебде над овим случајем као облачне сенке, указујући на бројне политичке, друштвене и личне недоумице, пропусте и интриге оног времена. Јер људи живе застрашујући живот страсти и људима је због тога даровано покајање, а свако одступање од тог небеског одређења оштар је атак на добру подлогу из које је, попут биљке, изникао наш свет. Свако је одступање од тога, уосталом, само јалов покушај да се изгребе властити одраз у огледалу.